

O NEKIM PROBLEMIMA IZ POVIJESTI ODNOSA HRVATSKIH HUMANISTA S POLJSKOM I POLJACIMA

Joanna Rapacka

U povijesti poljsko-hrvatskih odnosa XV. i XVI. stoljeće nesumnjivo su zlatno doba. Hrvatske humaniste susrećemo u najraznoličnijim oblastima poljskog političkog i kulturnog života.¹ Brojne Hrvate nalazimo među studentima Jagjelonskog sveučilišta. Od poznatih ličnosti tu su studirali npr. braća Vrančići, Antun — kasnije istaknuti državnik i Mihovil, historičar i pjesnik. Već krajem XV. stoljeća na tom istom univerzitetu među djelima koja su bila predmet predavanja nalazio se popularni *Modus epistolandi* Franje Nigra, a tridesetih godina XVI. stoljeća tu je predavao rimsko pravo Jeronim Bucić iz Kotora.

Hrvatski pisci su koristili i krakovske štamparije. U Krakovu su objavljena djela Frana Trankvila Partenija, Stjepana Brodarića, Andrije Dudića, Bartola Đurđevića, Franje Nigretića, Antuna i Mihovila Vrančića i nastanjenog u Dubrovniku portugalskog Židova Didaka Pira. Od svih krakovskih izdanja najznačajnije za hrvatsku književnost ipak je izdanje Panonijeve poezije iz 1518. godine koje predstavlja najopširnija u to doba zbirku njegovih epigrama.² Poljaci su se, ustalom, nalazili i na početku Panonijeve književnog puta. Među onima koji su pridonijeli Panonijevu odlasku u Ferraru, bio je i poljski diplomat i političar Mikolaj Lasocki, Guarinov prijatelj i pokrovitelj. I opet Poljak, Pavao iz Krosna, pripremio je 1512. za štampu prvo Panonijevo djelo.³ Prema Panoni-

jevoj poeziji nije ostao ravnodušan ni Jan Kochanowski, najveći pjesnik poljske renesanse, u čijem stvaralaštvu možemo naći tragove utjecaja pjesništva hrvatskog humaniste.⁴

Hrvatske humaniste, najčešće pravnike po obrazovanju srest ćemo i na poljskom kraljevskome dvoru i na dvorovima poljskih dostojanstvenika. Tako je npr. Bernardino Gallo iz Zadra bio sekretar kraljevića kardinala Friderika Jagelovića,⁵ a opet sekretar kralja Žigmunda Starog bio je Korčulanin Franjo Nigretić (*Niconitius*). Hrvati su također obavljali u Poljskoj visoke crkvene dužnosti. Već spomenuti Bernardino Gallo došao je iz. os. i do zvanja krakovskog generalnog oficijala, a neko vrijeme prior važnog samostana pavlina u Čenstohovi bio je Juraj Utješnović, poslije jedan od najutjecajnijih političara na Zapoljinom dvoru.

Hrvatski intelektualci su u to doba posjećivali Poljsku i kao državnici i kao članovi stranih poslanstava i diplomatski izaslanici. Toma Nigler boravio je u Poljskoj kao papski legat, Stjepan Brodarić i Antun Vrančić kao Zapoljini izaslanici (osim toga Brodarić je pratio Zapolju za sve vrijeme njegova azila u Poljskoj); a Andrija Dudić i Frano Trankvil Andreis, u kasnijem periodu njegova života, bili su habsburški agenti.

Događalo se da je Poljska također služila kao utočište. Tako je bilo, na primjer, i u slučaju već spomenutog Andrije Dudića, nakon papske ekskomunikacije.

Posebno bogato poglavlje predstavljaju kontakti vezani za reformacijski pokret. Ovo poglavlje obuhvata raznoliku galeriju ličnosti od velikog Matije Vlačića, do hohštaplera i avanturiste Pavla Skalića.

Poljaci su hrvatske humaniste susretali i izvan Poljske, gotovo svugdje gdje su ih vodili putevi i puteljci vanjske politike države Jagelovića i njezine kulturne potrebe. Dva najvažnija puta, tradicionalna za poljsku politiku i uvoz kulturnih dobara, bila su: ugarski i talijanski. Od brojnih hrvatskih humanista na ugarskom kraljevskom dvoru, došljaka iz sjeverne Hrvatske i Dalmacije, neki su se nalazili na kormilu države, neki su zauzimali središnja mjesta u kulturnom i književnom životu, a neki su opet bili samo zupčanici u državnoj mašineriji, ali su svi, na ovaj ili onaj način, dolazili u dodir s Poljskom i Poljacima.

Na »talijanskom putu« nužno je izdvojiti prije svega tri mjesta poljsko-hrvatskih susreta: Veneciju i Rim kao političke centre, ovaj posljednji, naravno, i kao religiozno središte, te Padovu kao sveučilišni

centar. Preko Rima su iz. od. stigli u Poljsku Trogirani: Trankvil Andreis stariji Fran Trankvil Andreis.

Taj pregled ipak neminovno nameće pitanje nije li, unatoč mnogobrojnosti poljsko-hrvatskih veza, u biti cijela stvar marginalna i za hrvatsku i za poljsku kulturu, ne pripada li onoj vrsti problema, koja se umjetno preuveličavaju s obzirom na zahtjeve međunarodnog *savoir-vivre*'a.

Ovo što je bilo gore predstavljeno samo je mreža komunikacijskih kanala. Njezino će značenje ovisiti tek o sadržajima koji njome protječu informativnoj materiji.

Ta materija je prije svega politička, što je i razumljivo: humanisti su bili profesionalci na tom području. Politika je najčešće glavno područje njihova djelovanja, koja omogućuje, a često i uvjetuje književno stvaralaštvo. Nisu u pitanju samo merkantilni razlozi. Golemu je ulogu imala i autentična politička strast, karakteristična za mnoge humaniste želja da se utječe na sliku svijeta. Prevaga političkog elementa karakteristična je za većinu spomenutih ličnosti hrvatskih humanista. U njihovim biografijama na čelnome mjestu je akcija, konkretno političko djelovanje, a u stvaralaštvu tekstovi koje zahtijeva trenutak ili potreba da se dokažu određeni politički stavovi ili ideološko-političke vrijednosti. To se odnosi na stvaralaštvo Brodarića, Bartola Đurđevića, Antuna Vrančića i dobrim dijelom Partheniusa. Juraj Utješenović je bio isključivo političar, humanist jedino po obrazovanju. Književnim stvaralaštvom zapravo se nije bavio, a naslov njegova jedinog sačuvanog djela ne zvuči baš mnogo humanistički: *De ritu explorandae veritatis seu Juditio ferri candentis . . . ferventis aquae*. Zaista interesantno što je taj hrabri čovjek, koji je kao Zapoljin kurir nekoliko puta preodjeven prešao poljsko-ugarsku granicu, mislio o »Božjim sudovima«. Na žalost, tekst mi nije bio pristupačan.

Političke strasti nisu zaobišle ni pjesnike po vokaciji. Na čelu opozicije protiv Matije Korvina, osim Ivana Viteza, stajao je veliki Panonije, koji je i unatoč mnogobrojnim vezama s Poljskom, bio tada tamo ipak poznatiji po svojoj političkoj akciji nego po pjesničkoj slavi. Njegov suvremenik, kompetentan i izvrsno informiran poljski historičar Jan Długosz potanko opisuje nesretnu ekspediciju kraljevića Kazimježa, koju je poduzeo na poziv pobunjene protiv Korvina ugarske vlastele i detaljno obavještavajući o Panonijevoj ulozi, uopće ne spominje da je bio pjesnik.⁷ Dodajmo pak da je Dugošev mentalitet još uvijek sred-

njovjekovni i ako je čak i znao za pjesničke igrarije pečujskog biskupa, smatrao ih je potpuno beznačajnima.

Ivan Vitez, Ivan Česmički, Stjepan Brodarić, Juraj Utješonović, Antun Vrančić nisu bili lutajući humanisti, izvršitelji tuđih naredbi. Bili su visoki dostojanstvenici krune sv. Stjepana i tvorci njene političke zbilje, čiji su bitan dio predstavljali odnosi s Poljskom. Cijelo XV. i početak XVI. stoljeća protekao je tu u znaku suparništva Jagelovića i Habsburga, koje se nije ugasilo ni nakon dolaska na prijestolje Matije Korvina. Čak i za vrijeme njegove duge vladavine poljska prisutnost je bila važan činilac ugarske političke situacije (kao što smo već vidjeli) i osiguralo je Jagelovićima sukcesiju. Poljsko zanimanje za Ugarsku i mješanje u unutrašnje probleme nije prestalo ni nakon mohačke bitke, iako je poljski dvor u sukobu Zapolje i Habsburga službeno htio ostati neutralan. Jagelovići su u Ugarskoj potpuno eliminirani tek sredinom stoljeća i tada poljsko-hrvatski kontakti počinju vidno slabiti.

Odgovor je, dakle, na pitanje o značenju odnosa hrvatskih humanista s Poljskom nemoguć bez ocjene njihove političke djelatnosti i analize njihove uloge u politici dvora i stranaka u okviru krune sv. Stjepana. Mi ovdje možemo samo ustvrditi da oni nisu bili ni marginalne ličnosti, niti su problemi o kojima se radi, imali marginalno značenje. Da bi se stvorila prava slika, moraju se prebroditi teškoće interdisciplinarnih istraživanja, a i neke naše predrasude. Naime ilirizam, mukotrpno gradeći pojmove moderne nacije i moderne domovine, istodobno je odbacio i osporio stare pojmove. Na taj način nam je nametnuo anakroničnu perspektivu, što je ukorijenilo uvjerenje da je djelatnost hrvatskih humanista na tlu krune sv. Stjepana bila djelatnost »izvan domovine« i da kao takva pripada tuđoj povijesti koja postaje vlastita samo kada se pojavljuju Turci. Nemamo namjeru umanjivati značenje turskog pitanja. To je bilo pitanje od vitalne važnosti za Hrvatsku, čak najvažnije, ali nije bilo jedino političko pitanje u čijem su znaku živjeli Hrvati. U svijesti XVI. stoljeća za humaniste podanike ugarsko-hrvatske države ona je bila njihova država i politika u koju su bili upleteni bila je njihova, a ne tuđa. Uostalom svakome je čitaocu Đalskog poznato koliko je takav pojam domovine bio duboko ukorijenjen još u XIX. stoljeću.

Sagledavanje cjelokupne perspektive dopušta da se u pravom svjetlu sagleda značenje ne samo poljsko-hrvatskih političkih, nego i kulturnih odnosa.

Ako izdvojimo Ivana Viteza i brojne humaniste i umjetnike hrvatskog porijekla, koji su djelovali u Velikom Varadinu i Budi iz njihove sredine i ograničimo se samo na nabranjanje njihovih, doduše brojnih, veza s Poljskom i Poljacima, možemo lako previdjeti bit stvari, naime da je upravo ta sredina, čiji su bitan sastavni dio bili Hrvati, umnogome pridonijela prenošenju humanističkih strujanja u Poljsku. Tu pojavu nekoć je pokušao sagledati u cjelini Goleniščev-Kutuzov, ali nije imao sljedbenika.

Napomenimo i to da su Veliki Varadin i Buda bili kulturni centri za brojne Hrvate izvan Kraljevine Hrvatske. Može se reći da su to bila jedna od važnijih mjesta međuhrvatskih kontakata, što u nedostatku drugih centara većih od regionalnog dometa, ima vrlo veliko značenje. Ti centri su pridonosili, iako to zvuči paradoksalno, formiranju hrvatskog identiteta posebnosti.

Cjelovita perspektiva, za koju se ovdje zalažemo, samo je jedna strana problema. Druga je strana upravo posebnost u toj cjelini. Osjećanje zajedništva u okviru kraljevine — »sjedinenja ljudi pod jednim Bogom, zakonom, gospodarom, na opću korist«, kako je glasila jedna od ondašnjih definicija,⁹ pratilo je naslijeđeno od srednjeg vijeka osjećanje posebnosti njegovih dijelova, naročito razvijeno u provincijama koje su posjedovale, kao Kraljevina Hrvatska, vlastitu povijesnu tradiciju i državno-pravni identitet. Te posebnosti su bile jedan od važnijih činilaca političkog života i utjecale su na političke opcije, pa i na one koje su se ticale odnosa prema Poljskoj i Jagelovićima. U kojoj mjeri i na koji način, to je pitanje koje zahtijeva temeljitija istraživanja. Čini se važnim, to više, jer se u epohi o kojoj govorimo pojavila nova ideološka vrijednost što je na poseban način obojila poljsko-hrvatske odnose.

Osjećanje hrvatske posebnosti u okviru krune sv. Stjepana, zasnovano na historijskim i državno-pravnim pretpostavkama, produbljivalo je osjećanje pripadnosti slavenskoj plemenskoj zajednici. Dragocjeno svjedočanstvo za to su *Commentaria de temporibus suis* Ludovika Crijevića, koja otkrivaju atmosferu antagonizama na ugarskom dvoru, artikuliranih kao slavensko-ugarski antagonizmi, kao naprimjer u odlomku koji se odnosi na Panonijevu sudbinu.

Svijest o postojanju slavenske plemenske zajednice postojala je doduše, već u srednjem vijeku i došla je do izražaja u poljskoj i češkoj srednjevjekovnoj historiografiji. Ali je ipak tek humanizam, sa svojim

historijskim preokupacijama i zanimanjem za porijeklo naroda, uzrokovao da je slavensko pitanje postalo značajno. Istovremeno mu je dao novu vrijednost i ideološki smisao. U tom su procesu važnu ulogu odigrali osobni kontakti između Poljaka i Hrvata, koji ovaj put izlaze iz okvira krune sv. Stjepana i njenih odnosa s Poljskom.

Premise za slavensku ideju formirale su se, naime, ne samo u diskusijama o etnogenezi, koje su vodili okupljeni oko Ivana Viteza u Velikom Varadinu poljski i hrvatski intelektualci, kako o tome svjedoči odomaćen u Poljskoj talijanski humanista, Filip Kalimah (Filippo Buonaccorsi)¹⁰, nego i na putu koji je povezivao Poljsku s dalmatinskim gradovima.

Taj se put razlikovao od ugarskog. Na njemu ne susrećemo državlike, nego humaniste koji tragaju za poslodavcem, koji jamči podmirenje materijalnih i političkih ambicija.

Dalmatinci su stizali u Poljsku kao mletački podanici, najčešće preko Rima ili Venecije, ponekad su bili i mletački agenti, ali su u svom prtljagu istodobno donosili i kult sv. Jeronima Slavena, svoj regionalni patriotizam u kojem se tradicija gradske autonomije povezivala s osjećanjem pripadništva hrvatskoj i slavenskoj zajednici.

Početak XVI. stoljeća u Poljskoj su naišli na klimu koja je umnogome pogodovala jačanju tog osjećanja. Slavensko pitanje je tada u Poljskoj bilo u središtu raspravljanih povijesnih problema, a atmosfera, koja je pratila te diskusije bila je atmosfera apoteze Poljske i slavenstva. Te diskusije nisu bile isključivo akademske. One su bile u tijesnoj vezi s ambicijama države Jagelovića, s borbom za njen veći međunarodni autoritet, s potrebom da se vizija prošlosti, i to najstarije, uklopi u težnje današnjice. Borba za dobro ime slavenstva protiv — kako se onda govorilo — klevetnika bila je zapravo borba za obranu državnih poljskih interesa. U taj glavni tok poljskih historijskih preokupacija uključuju se, ili su uključivani, dalmatinski humanisti. Kada primas Jan Łaski traga za odgovarajućim autorom koji bi napisao novu, službenu povijest Poljske što bi služila interesu države i dinastije, bira mladog Frana Trankvila Andreisa, a kao historijskom konsultantu obraća se drugom Dalmatincu, tada već visokom crkvenom ugledniku u Poljskoj, Bernardinu Gallu iz Zadra.¹¹ Konsultacija je bila nužna zbog konkretne političke situacije. Łaskom kao predstavniku Poljske na Lateranskom saboru bili su potrebni povijesni argumenti pomoću kojih bi se mogao suprotstaviti njemačkoj propagandi koja je nanosila štetu među-

narodnom položaju Poljske i negirala njezina prava na Primorje i Prusiju. Ta propaganda se umnogome koristila povijesnom argumentacijom, a prije svega tvrdnjama Enee Silvija Piccolominiya, koji nije bio nalkonjen Poljskoj.

U svom pismu Gallu Łaski je, osim pitanja koja se odnose na poljsku povijest, pokretao i šire probleme koji obuhvaćaju porijeklo Slavena i etimologiju njihova plemenskog naziva. U prvom slučaju radilo se o dokazivanju autohtonosti Slavena na njihovim tadašnjim teritorijama usprkos uvredljivim — kako se tada smatralo — tvrdnjama o njihovu azijskom porijeklu, a u drugom o izvođenju naziva Slaven od slave, a ne od »sclavus«. Čine se važnim ne samo konkretni pokrenuti problemi, nego i primasov ton pun angažmana, njezova predana apologija i Poljske i slavenstva.

Fran Trankvil Andreis nije napisao povijest Poljske, a pismo Łaskog ostalo je jedini trag povijesnih istraživanja Bernardina Galla, ali upravo od Galla vodi nit do trajnog djela, smatranog za jedno od najvažnijih u staroj hrvatskoj historiografiji, koje je Grga Novak definirao čak kao epohalno.¹² Naravno riječ je o *De origine successibusque Slavorum* Vinka Pribojevića, koji je neko vrijeme boravio u Poljskoj i bio Gallov gost.¹³ Pribojević, kako se čini, iskoristio je više poljskih izvora nego je to dosad poznato, njihov popis bi sigurno trebalo dopuniti,¹⁴ ali se ovdje radi o nečemu još bitnijem — o tome da se čini kako je oracija Pribojevića, neovisno od ovim ili onim konkretnim pozajmicama, u cjelini izrasla iz jagelonske znanstvene i političke atmosfere. U središtu Pribojevićeve pažnje su isti problemi koji su bili u središtu poljskih znanstvenih diskusija: pitanja porijekla Slavena i etimologije njihova plemenskog naziva. Što se tiče tog posljednjeg, dodajemo da Pribojević vjerno ponavlja dokaze Łaskog, uključujući i argumenat o imenima na -slav koja su navodno u prošlosti uzimala vlastela.¹⁵ I što je još važnije, čini se, da se u dodiru s Poljskom i Poljacima formirala idejna okosnica njezova govora: apoteoza i apologija slavenstva, u kojoj se čuju tonovi poljskog negodovanja protiv klevetnika.

Pribojevićev govor simbolično završava epohu humanizma u poljsko-hrvatskim odnosima, jer sumira tu nit koja se pokazala najtrajnijom. Njegove glavne ideje, koje su nikle iz humanističkih znanstvenih interesa i jagelonske ragon di stato otvaraju se prema budućnosti — prema putevima, ali češće stranputicama slavenske ideologije.

¹ Usp. o tome: T. Ulewicz, Związki kulturalne i literackie Polski ze Słowiańszczyzną połudnowo-zachodnią w dobie humanizmu i renesansu, »Ruch Literacki«, 1963, sv. 4; J. Rapacka, Stosunki humanistów południowo-słowiańskich z Polską w XV — XVI w., u: Z polskich studiów slawistycznych, VII, Warszawa 1988.

² J. Pannonius, Epigrammata antea non impressa, Kraków 1518. Usp. o tome: J. Ślaski, Janus Pannonius i Polacy, u: J. Ślaski, Wokół literatury włoskiej, węgierskiej i polskiej w epoce Renesansu, Warszawa 1987, str. 43—81.

³ J. Pannonius, Panegyricus in laudem Baptistae Guarini Veronensis, praeceptoris sui conditus, Wien 1512.

⁴ Usp. o tome: J. Ślaski, nav. delo.

⁵ Usp. o tome: J. Krzemieniecki, Bernardinus Gallelus de Jadra, vicarius et officialis generalis cracoviensis 1509—1517, Cracoviae 1934.

⁶ Usp. o tome: H. Barycz, Nieudana próba Jana Łaskiego stworzenia zarysu dziejów Polski dla zagranicy, u: H. Barycz, Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego, Wrocław 1981, str. 23—34.

⁷ Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich Ksiąg dwańście, prev. K. Mecherzyński, izd. A. Przędziecki, t. V, knj. XII, Kraków 1870, str. 524—526.

⁸ Za simboličan može se tu uzeti datum sporazuma u Alba Juliji /19. 07. 1551/ kada se Zapoljina udovica Izabela Jagjelonka odrekla u ime svoje i sina krune i svih prava u Ugarskoj i Erdelju u korist Ferdinanda I.

⁹ Citirano prema: K. Grzybowski, Ojczyzna, naród, panstvo, Warszawa 1970, str. 64.

¹⁰ Usp. o tome: T. Ulewicz, op. cit., s. 169.

¹¹ Usp. o tome: H. Barycz, op. cit.; J. Garbacik, Prymas Jan Łaski o fałszerstwach historycznych papieża Piusa II, »Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne«, sv. 12, 1963.

¹² Usp. o tome: komentar G. Novaka uz: V. Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena, Zagreb 1951.

¹³ Usp. također: A. Schmaus, Vincentius Priboevius, ein Vorläufer des Panславismus, »Jahrbucher für Geschichte Osteuropas«, 1953, sv. 1/3.

¹⁴ Npr. priču o Čehu, Lehu i Rusu, koja je kod njega prvi put prenesena na južnoslavensko tlo, da bi kasnije i ovdje postala trajni sastavni dio slike slavenske prošlosti, Pribojević je prenio u varijantu mnogo bližoj Kronici Wielkopolskoj nego Miechowiti ili Dugošu.

¹⁵ Usp. o tome: J. Garbacik, op. cit., str. 30.